

”ונחני באורח מישור”

יהודית הילדסהיימר¹

במסגרת המכון להכשרת מנחות הורים בב"ב, מתקיימות הרצאות בנושא "התפתחות ילדים". היות ומדובר בהכשרת המנחות לעבודה עם אמהות חרדיות-דתיות, הורגש צורך בחומר לימודי שמתייחס לייחודיות של המשפחה החרדית ולתהליכים הספציפיים שעוברים ילדים במשפחות אלה. צורך זה הביא לכתיבתו של הספר "ונחני באורח מישור", שמביא "ציוני דרך להורים ולמחנכים בהתפתחותם הרגשית של ילדים ונוער במשפחה החרדית". הספר נכתב ע"י יהודית הילדסהיימר, שמלמדת את הנושא במכון להכשרת מנחות הורים ובבתי מורה בבני ברק. הספר הופיע במהדורה שנייה, בשנת תשס"ט, בהוצאת "ספריית" אחים גיטלר ב"ב. מתוך הספר בחרנו להביא את הפרק העוסק בגיל ההתבגרות, הן בחלקו הנורמטיבי והן באפיונים המיוחדים לנוער החרדי.

פרק י"א

גיל ההתבגרות

גיל ההתבגרות הוא אחד הנושאים הנדונים ביותר בספרות המקצועית. במסגרת זו נתאר בקצרה את מאפייני הגיל ונשלים בתיאור התהליכים המיוחדים לנוער החרדי בתקופתו.

מאפיינים נורמטיביים של גיל ההתבגרות.

התינוק הקטן, שתואר בפרקים הראשונים, עובר תהפוכות מהירות בתהליך גדילתו. הוא מדלג בזריזות מיצור אגוצנטרי, מרוכז בצרכיו הבסיסיים בלבד, לתינוק מחייך, מדבר, מתחבר... מהיותו תלוי לגמרי בהוריו – לילד פעיל שמשרת את עצמו יותר ויותר. אנו מתרגשים לראות את השינויים שחלים בו בעוברו מן השנה הראשונה לשניה ומן השניה לשלישית ולרביעית. ואז, בשנות בית הספר הראשונות, לא נרגיש דילוגים, אלא הליכה בתלם, גדילה בקצב קבוע, רכישה מתונה של מיומנויות חדשות ופיתוח הדרגתי של הרמה החברתית. ילד בכיתה ד' דומה לזה שבכיתה ג'. כמה סנטימטרים נוספו לגובה, חומר לימודי שונה – וזהו. הוא גם יכול לנבא מה צפוי לקרות בכיתה ה' – עוד כמה סנטימטרים לגובה, שוב חומר לימודי שונה, וזהו. אוריה של שגרה. הכניסה לגיל ההתבגרות עומדת בסתירה מוחלטת לאווירה זו. השינויים ההורמונאליים המואצים משפיעים בתנופה על הגדילה הפיזית. אין שום אפשרות לנבא איך יראה הילד בעוד חצי שנה. האם יעפיל לגבהים בקצב של אביו? אולי יישאר נמוך כמו אחי אמו? האם יסבול מפצעי בגרות כמו אחיו? האם יגדל זקנו כשיהיה בישיבה הקטנה, או שיתעכב עד לישיבה הגבוהה? אפילו מבנה הפנים עשוי להשתנות, ואנו נמצא את המתבגר מול המראה, מנסה לזהות את הדמות המשתקפת. הערות "הדודות" תוספנה להרגשה זו – כמה גדלת! כמה השתנית!

מצבה של הנערה רגיש עוד יותר, הואיל והמודעות שלה לגופה ולנשיותה גוברת, וכן מתוספת העמדה החברתית, שלפיה חשובה הצורה החיצונית. גם אם תכוסה עמדה זו בסיסמאות כאלו או אחרות, עדיין מתפללת כל בת בלבה להראות טוב. כשהיא צעירה, היא יכולה לקוות שכשתגדל

¹ יהודית הילדסהיימר M.S.W. עו"ס ובוגרת החוג לפסיכותרפיה, שליד ביה"ס לרפואה, אוני' ת"א.

תתגשמה ציפיותיה. אך ככל שהיא מתקרבת לבגרות, היא נעמדת יותר ויותר מול האמת. היכולת להתנחם בכך ש"עד החתונה זה יעבור" – הולכת ומצטמצמת. תחושה זו אינה קשורה להופעתה האובייקטיבית. חלומותיה של הנערה הם סובייקטיביים לחלוטין. אלו החלומות שישפיעו על שביעות רצונה מעצמה. כלי השכנוע ששרתו אותה עד היום לא יעמדו לה הפעם. גם אם תבקש, תדרוש, תכעס או תאשים, תצטרך להגיע לשלב ההשלמה.

במקביל, יגרמו השינויים ההורמונאליים גם שינויים במצב הרוח. היא תמצא את עצמה נעה בין מצב רוח מרומם לבכי מתפרץ, בקצב שאינו מוכר לה. ושוב תעמוד מול השאלה; מי אני? מה קורה לי? מי יעזור לי להבין את השינויים שחלים בי, וירגיע אותי שזה נורמלי? מי יעזור לי לקבל את העובדה שאינני יכולה לשלוט במה שקורה לי?

זהו גיל שבו המתבגר עסוק מאד בעצמו, זקוק מאד לפרטיות, לחשיבה... זהו גיל היומנים האישיים ומחברת השירים. אך זהו גם הגיל של החברה; להיות עם כולם, להתלבש כמו כולם, אפילו לחשוב כמו כולם. אז מה את רוצה, שיעזבו אותך בחדר לבד, או שיזניקו אותך לטלפון, כי החברה על הקו?

התנודות הקוטביות, חוסר השגרה, הבלבול – אלו המאפיינים השליטים הגיל ההתבגרות. יש ילדים ששמחים להגיע לגיל, להרגיש את עוצמתו, להיכנס במהירות לנעלי המבוגר. אך יש אחרים שחוששים: 'בקושי בקושי יצאתי מסינרה של אמא, עדיין אני מרגישה תלושה ובלתי מסוגלת, וכבר אהיה בחורה? לא מעוקצך ולא מדובשך, אני מוותרת על הכתר, קחו ממני את המלוכה...'. המעבר מילדה לבחורה הוא דרמטי, אך עוד יותר מכך מרתיעה את הנערה העובדה שהתחנה הבאה היא היותה לאישה, לאם, לאחראית לבית, לילדים...

ושוב, אם תתמרד, היא יודעת שאין לה ברירה, היא אמנם גדלה.

בסופם של הפרקים הראשונים ציינו, שילד שעבר בהצלחה את השלב האופייני לגילו, יעבור בקלות רבה יותר את השלב הבא, וכן הלאה עד גיל ההתבגרות. גיל ההתבגרות הוא בבואה לכל מה שעברנו בילדותינו, הוא נזון מהשלבים הקודמים, ומי שנתקע באחד מהם, ירגיש זאת בהתבגרותו. כשילד רכש אמון בסיסי בזולת, הוא נהפך לילד אופטימי, מאמין בעצמו, מוכן לאתגרים, יוזם וסומך על עצמו שיצליח. כל אלו מגבירים את בטחונו העצמי ואת אמונו מול אתגרים נוספים. וחוזר חלילה. בתחושה זו יגיע לגיל ההתבגרות כשהוא שמח, סקרן, מוכן להרפתקאות של התקופה הבלתי שגרתית. לעומתו – זה שלא רכש את הבטחון העצמי, חושש מכל שינוי, פוחד להיכשל ומעדיף נסיגה או דריכה במקום על פני האתגר החדש.

ההזדהות הראשונית של הילד הקטן היא עם אמו. היא מרכז עולמו, ואליה הוא קשור בעבותות. במשך השנים מצופה הבן להזדהות עם אביו, והבת – עם אמה, בצד הקשר החזק שלהם להורה השני. בגן מקבלת הגננת חשיבות רבה, ובכתה א' – המורה. הזדהות זו חשובה לדרבון הילדים. הלמידה נעימה יותר כשהיא נעשית בעבור אדם אהוב. גם לימוד תפקידי הגיל מתאפשר בזכות הקשר שיש לנו עם מסמלי התפקיד.

הזדהות המתבגרים היא עם בני גילם. החברה. כולם. הנורמות המשפחתיות מתגמדות לעומת אלו של החברה. הענין, העיסוק, הזמן - כולם בצל ההשפעה החברתית. "קבוצת השווים" עוזרת למתבגרים להסתגל לשינויים שחלים בהם ולגבש את עמדתם ביחס לעתידם. "שיחות הנפש" האופייניות לבני הנעורים, והן מדגימות לנו מה רבים הנושאים הדורשים ליבון. שיחות רבות תושקענה בניתוח העבר – מה עברתי, מה עשו לי, מה רציתי והגשמת, ומה רציתי אך נאלצתי לוותר עליו... מי היו האנשים החיוביים בחיי, ומי ההיפך... שיחות רבות אחרות תושקענה בעתיד

– מה הייתי רוצה שיקרה? מה אלמד? במה אעבוד? עם מי אבנה את ביתי? שעות מוקדשות לאדריכלות של הבית העתידי, שבו, כמובן, ילמדו הצעירים משגיאות המבוגרים, ואצלם הכל יראה שונה וטוב.

הצורך להשתייך הוא כה חזק, עד שאנחנו מוצאים את הצעירים בכל תקופה ותקופה כמעט בתלבושת אחידה. "הקוקו והסרפן" היו סמלן של החלוצות של פעם, והעגיל באוזן אחת יסמל את השמאלני של היום. גם בחברה החרדית מתבגרת תהסס לבוא בחברה כשאורך החצאית קצר מעט או ארוך ממה ש"אופנתי". העניבה של הנער, אם הוא בחברת עונבי העניבות, חייבת להיות ברוחב מסוים בדיוק רב, ובשנה הבאה שוב בדיוק רב ברוחב אחר. את הכובע יחבוש בחור בזוית האופיינית לחברה שלו. אפילו הקישוט הזעיר שעל הנעל, ערכו רב ביכולתו של המתבגר להצהיר לאן הוא שייך. הראה לי את תלבושתך, ואוכל לנבא באיזו ישיבה אתה לומד... דקויות אלו הן הרבה מעבר לתלבושת החרדית הרגילה. אלו פרטים קטנים, שמציינים תת קבוצות מתוך החברה הכללית, וכאילו הומצאו על ידי הנוער כדי שיוכלו לסנן לאן אינם שייכים ברצונם לדעת היכן מקומם.

ניתן לסווג תכונות של בת לפי תלבושתה או תסרוקתה, כי לו לא הייתה כזו, לא הייתה נראית כמו הבנות המיוצגות בתסרוקת הנדונה. בתקופה זו תשאל הבת את אימה מה ללבוש, רק כדי לדעת מה לא כדאי ללבוש, כי מה מבינה האמא במה ש"הולך"? האמא מייצגת את ה"יאכנע", והחברות מתלבשות "מיוחד". 'הלוואי הייתה לי חצאית כמו ל...' כעבור עונה, תתקל האם במבטי חמלה אם תציע את אותה חצאית נכספת.

לא לחינם נכנסים ההורים ללחץ כשהמתבגר או המתבגרת משנים מהתלבושת האופיינית לחברה שלהם. הם יודעים שזוהי הצהרת מלחמה, שתגרור תגובת דחיה של החברה הראשונית והדיפה לחברה חדשה, שונה.

בני גיל ההתבגרות מרגישים צורך לתקן את העולם, לחולל מהפיכות, ליזום. הם אינם נכנעים למגבלות הגוף וניזונים ממרץ ומהתלהבות. "כחיצים... כן בני הנעורים". אם נשוה זאת לדוגמה מודרנית יותר, המתבגר חושב שנהג טוב הוא זה שיודע ללחוץ על דוושת הגז ולהזניק מכונית קדימה. רק כשיירגע, יבין שהחכמה היא דווקא לדעת מתי ללחוץ על הבלם... יש לו הרגשה שהוא יודע הכל. חוש הביקורת שלו מתחדד, והוא מרבה להצליף בלשונו כלפי כל גרסה שונה מגרסתו שלו.

כבר לפני כמאה וחמישים שנה ציין הרב הירש את חשיבותו של תהליך זה להתפתחות האישית העתידית של המתבגר. בפרושו על התורה, בפרשת נח, על הפסוק "יצר לב האדם רע מנעוריו" (פרק ח', פסוק כ"א), הוא מסביר: "נער" מלשון מנער. הצעירים בשאיפתם לעצמאות מנערים עול. "חוסר הבגרות השכלית מתווה עליה את תו העקשנות. אך עצמאות זו היא היא השורש של האישיות המוסרית של העתיד". "כשאדם מתבגר ויוצא מכלל נער, הרי הוא לומד להסתגל ולהיכנע".

מתוך חוסר הביטחון, נמצא לפעמים עקשנות, דבקות באידיאלים, ויכוחים פילוסופיים מסובכים או טיפוס בחומה. כשהמתבגר נכנס לכלל המבוגר, הוא יוכל לשפוט בצורה רגועה ועניינית יותר את סערת רוחו ולשלב בין התלהבות, שעיתה קדימה, יצירתיות ואידיאלים ובין מציאותיות ויכולת להקשיב גם לעמדותיו של הזולת. זה שמעולם לא התלהב ולא "ניער", יגדל בדרך כלל לטיפוס צייתן, הולך בתלם, פועל טוב. דעותיו תהיינה יותר דקלום מאשר גיבוש עמדה. לעומת זאת, "המתבגר הנצחי" יהיה זה שאינו מתגבש. תמיד סוער, בטוח שהמזל הגדול מחכה לו מעבר

לפינה, אינו מתחייב לקשרים ארוכי טווח, כדי להישאר אופציות פתוחות... המאוזן יהיה זה שבדק בפנימיותו, חוקר, מחפש ומגבש דעה, שנשארת בסופו של דבר לרכושו הוא. הוא מעז לחדש, אך יכול גם ליהנות מהישן. הוא מרוצה ממצבו, אך מוכן להוסיף וללמוד מאחרים. כך נמצא אותו לאורך חייו מטפס בביטחון במדרגות יציבות.

כדי להזדהות עם החברה, חייב לחול שינוי בנטייה שהייתה למתבגר בילדותו להזדהות עם משפחתו. אם יישאר 'ילד-בית', יתקל בתגובות החברה. מאידך, הוא עדיין קשור למשפחתו ופעמים רבות גם מעריך אותה. כך ימצא את עצמו המתבגר מנהל על חבל דק את נאמנותו הכפולה.

לתהליך זה יש כמה 'מתווכים'. כשיש לילד אחים בוגרים שכבר סללו את הדרך, יהיה לו קל יותר להשיג את הבנת ההורים למצבו. המתבגר יכול להיעזר בהזדהותו עם אחיו, שאינם קיצוניים כמו החברה, אך גם אינם שמרנים כמו ההורים.

תפקיד דומה יש למדריכה, שמשפיעה על החניכות יותר מהמורות. היא מסמלת את "דור הביניים" – לא שונה כל כך כמו המורות, אך בוגרת ואחראית יותר מהחברות.

ככל שהזדהותו של המתבגר עם חברה שמקבלת את ערכי הבית רבה יותר, וככל שהקו ההשקפתי ברור יותר, יהיה כמובן הקונפליקט חריף פחות, ותהליך גיבוש הזהות קל יותר.

לא נוכל להגדיר את גיל ההתבגרות בצורה כרונולוגית. תנאים סוציולוגיים, מדיניים, תרבותיים, אישיים וכו' משפיעים ביותר על משך התקופה. בעבר התחתנו אנשים בגיל צעיר מאד, נשאו בחסות השבט המשפחתי וקיצרו תהליכים אופייניים לגיל ההתבגרות. בתקופת השואה עברו מתבגרים תהליכי גדילה מהירים ביותר מול הסכנה הקיומית והצורך לדאוג לצרכים אלמנטאריים יום-יומיים. בימינו נמשכת תקופת ההתבגרות שנים רבות בגלל הקושי של הצעירים לעמוד על רגליהם מבחינה כלכלית ובגלל התלות בהורים המתלווה לכך. הצעירים של היום מצופים להשקיע בלימודים ובפיתוח אישיותם לקראת העתיד, דבר שמאריך את משך ההתבגרות ודוחה את הבגרות.

השתמשנו במושגים דומים, אך שונים – זהות והזדהות. משימתו הראשונית של המתבגר היא לבנות את זהותו האישית. כדי להגיע לכך, עליו להכיר את הדמויות, את הדעות ואת המחשבות שאיתן הוא מזדהה. הוא ימצא את עצמו מזדהה עם הוריו, אם רבותיו, עם ערכים שרכש במשך חייו, וכאמור – הוא מזדהה מאד עם חבריו, שמשמשים לו קבוצת-תמיכה בתהליך בניית אישיותו.

את זהותו הסופית הוא מגבש כשהוא בשל לקבל מהזולת, וגם להיות שונה ממנו. ד"ר שאול סולברג בספרו "פסיכולוגיה של הילד והמתבגר" נזכר, בהקשר זה, באמרתו המפורסמת של הרבי מקוצק: "אם אני זה אני כי אתה זה אתה, ואתה זה אתה כי אני זה אני, אז אני לא אני, ואתה לא אתה. אם אני זה אני כי אני זה אני, ואתה זה אתה כי אתה זה אתה, אז אני הוא אני, ואתה הוא אתה..."

כמה חשוב שנאפשר לצעירים לעבור תהליכים אלו תוך הבנה לרצונם להיות עצמאיים, אך בלי להתבלבל ולחשוב שברצונם להפליג לרחוק. לא נפגע בבני הנעורים אם נשווה את התהליכים הנפשיים שהם עוברים לאלו שעוברים בני השנתיים. הם נרגשים מיכולתם הגופנית, המוטורית, האינטלקטואלית והרגשית, והם נהנים לתרגל את הרכישה החדשה ולבדוק עד היכן היא מגיעה. תפקיד ההורה הוא לאפשר התפתחות זו על ידי עידוד והבעת השתתפות בחוויה המרגשת, אך מרחוק, בלי להיות מורגש, שומר ההורה שהילד לא יפול ממקום גבוה מדי, לא יכניס אצבע לאש,

לא יתרחק מעבר לאזור קשר-העין. המתבגר אינו מתכוון שיטילו עליו את כל האחריות. הוא עדיין זקוק להדרכה ולהכוונה, לאישור שהוא בסדר ושהוריו מבינים אותו וניצבים מרחוק לתמוך בו כשיצטרך. כשהדברים נעשים כך, כשההורים מאפשרים ואינם מאיימים, אין צורך למרוד בס, וכך עוברת תקופת הסערות בקלות רבה יותר, לפעמים כמעט אינה מורגשת. ההורים מסכימים שהצעירים יחפשו את דרכם בטווח המותר, והצעירים, מתוך שאינם מרגישים צורך להפגין שרירים, אמנם מחפשים את הייחודיות שלהם בפיתוח אישיותם הבוגרת המיוחדת.

כל אם לבנות גיל הנעורים תוכל לספר בהנאה סיפור דומה: הנערה נכנסת בתנופה הביתה – 'אמא, אני הולכת עם חברות ל...'. האם מתחילה לשאול שאלות סביב האירוע, אך הבת חסרת סבלנות – 'זה בסדר, כולן הולכות'. האם מסבירה שהדבר אינו נראה לה מסיבה זו או אחרת, ומאפשרת לבת הסתכלות שונה על 'האירוע של כולן'. למחרת תכנס הבת מחויכת; 'גם אמא של זו ושל זו הסבירה מדוע האירוע אינו מתאים'. הפעם יכלה הבת להיות גאה, שגם היא שייכת לחברת הבנות המאושרות שאמא שלהן השכילה לקלוע לטעם הטוב של האמהות השקולות.

גם כשנראה להורים שהצעיר מפליג מעבר לתחום המוסכם, טוב שישכילו לשמור על קשר יציב ולשדר אמון, שזהו רק תהליך זמני ושלמעשה הם יודעים שהצעיר הוא בעל מידות, חכם, אוהב את הוריו ואת משפחתו וישוב לערכיהם במהרה. ויכוחים רבים מתקיימים בין בני נוער והוריהם בסביבות גיל 17, אחוז קטן ביותר ימשיך אחרי גיל 20. מרד הנעורים חולף בדרך כלל, יש רק לשמור שלא ישאיר צלקות עמוקות מדי.

עבודתנו כהורים לגיל ההתבגרות דורשת בטחון וגמישות. איננו נבהלים מעוצמתם החדשה, ההיפך – אנחנו מכבדים את המתבגרים ומעריכים אותם. ברוב המקרים יש על מה. דווקא בגלל המרץ והשינויים המהירים הישגיהם אמנם מעוררי כבוד.

כשמתפתח עימות, לא נלך איתם 'ראש בראש', הדבר רק יחזק את עמדתם. אנו מכבדים את זכותם לחשוב כפי שהם חושבים, אך משאירים גם לעצמנו זכות לחשוב אחרת. מתפתח דיון בין שני אנשים בוגרים. 'אתה ממקומך חושב כך, וזה בסדר, אבל ממקומי נראים הדברים כך, וגם זה בסדר'. לפעמים יוכלו ההורים ללכת מעט לקראת הנער, לפעמים – כשיסבירו לו בצורה שאינה משפילה את כבודו, יעזרו לו לבוא לקראתם. סגנון זה הוא המשך לצורת השיחות שהצעיר לאורך הפרקים. הוא מעודד הדדיות, כבוד לזולת וקבלת אחריות. זוהי שיחה עניינית, שאינה גוררת רגשות תחרות, כעס או חשבונות אישיים מן העבר, והיא זו שתעזור לצעיר בסופו של דבר לגבש השקפת-עולם שאינה שונה משל הוריו. למה לתקוף, כשאין הכרזת מלחמה?

זכות הווטו שמורה להורים. הם ישתמשו בה במקרים מיוחדים בלבד, כדי שיהיה לה תוקף. בגיל שנתיים, כשאנו נאלצים למנוע מהילד דבר שרצה, אנו משתדלים 'לנחם' אותו בסוכרייה, או בחיבוק, תוך כדי הסבר שאין ברירה: זה אסור, זה מסוכן... משהו כזה נצטרך לעשות עם המתבגרים, כדי שירגישו שאסרנו עליהם דווקא משום שהם חשובים לנו, וברור לנו שזה אסור, זה מסוכן. מעבר לדבר האוסר אנו אוהבים ומאפשרים.

גיל ההתבגרות בהשפעת האפיונים המיוחדים לחברה החרדית

בפרק י' תוארו כמה מאפיינים של המשפחה החרדית. ניתוח תופעות אלו יסביר לנו חלק מהתהליכים המיוחדים למתבגרים החרדיים.

בגלל סגנון החיים השונה של הבנים והבנות, נתייחס לתופעות מסוימות בלשון זכר ולאחרות בלשון נקבה.

המבנה החברתי והערכי של בני גיל ההתבגרות החרדיים שונה מזה של החילוניים. לצעירים החילוניים, עד הגיעם לצבא, אין כמעט חובות כלפי הזולת. רוב זמנם מוקדש לדברים שמספקים אותם – הלימודים שלהם, כשהם חשובים להם, הביוליים שלהם ומעמדם החברתי. לא ניכנס לפרטים המנתחים את ההיבטים השונים של אוכלוסיה זו, הואיל והם מתוארים בספרים רבים. נציין רק, שאף על פי שמבנה זה נראה נעים ונוח, דווקא הנוחות והעדר האידיאלים והאתגרים גורמים לצעירים שלא להיות מרוצים ממצבם. בסקר עולמי שנערך בשנת 2000 על שביעות רצונם של צעירים ב-27 מדינות בעולם המערבי, נמצאו הישראלים במקום השני באי שביעות רצונם, אחרי פורטוגל. היו צעירים שהביעו קנאה בעמיתיהם הפלשתינאים, שעדיין יש להם אתגרים... לצעירים החרדיים קשיים אחרים. הבנים מצופים להשקיע רוב זמנם בלימוד גמרא, וזה אמור להיות העיסוק המרכזי של חייהם. הכישרוניים שבין בחורים מקבלים את ה"טעם בלמוד" ונהנים מהזכות לשבת בשקט וללמוד. לאלו שאינם יכולים להתרכז יום שלם בחומר עיוני, מהווה המצב לחץ חזק. הפסקת הלימוד, פרושה התנתקות מהשייכות לחברה 'הטובה'; המשך הלימוד גם הוא לפעמים עמידה מול העובדה שהבחור שייך פחות מהבחורים הכישרוניים. צעירים אלו זקוקים לאתגרים נוספים שבהם יוכלו להצליח ולרכוש עמדה. שנים רבות לא התארגנה החברה למלא צורך זה, אך לאחרונה קמו צוותי חשיבה שמנסים למצוא מסגרות מתאימות גם לבחורים שאינם יכולים להסתפק ב"תורתם אמונתם".

הבנות החרדיות גדלות ברובן במשפחות גדולות. לדבר השלכות על מידת הפרטיות שהבית יכול לאפשר להן, על היכולת שלהן לתכנן את יומן לעצמן, על היכולת של המשפחה לאפשר להן מילוי בקשות כספיות וכו'. הבנות מצופות להשתתף בעבודות הבית השוטפות הן בחלק המעשי והן בטיפול בילדים. ברוב המשפחות קיימת בין המתבגרות והוריהן אווירה של שותפות ונשיאה בעול. במקביל, קיים בבית הספר לחץ חברתי חזק לקבלת ציונים טובים, והבת משקיעה אנרגיה וזמן מרובים לשם ההצלחה, בעיקר מסיבות חברתיות, או כלשונונו – לשם השייכות.

רוב הבנות לומדות בסמינר למורות, אף שקיימת בשוק רוויה, ומועטים סיכוייה של בוגרת סמינר חרדית למצוא עבודה בהוראה במגזר החרדי. היות שהבנות שואפות להתחתן עם בן-תורה, שאינו עובד, הן מביאות בחשבון לקחת על עצמן את עול הפרנסה. אך כיון שהבת לומדת במקום שמכשיר להוראה, שבה מועטים סיכוייה להשיג משרה, היא נלחצת להכשיר את עצמה בתחומים נוספים, דבר שמוסיף עוד על סדר יומה העמוס בלאו הכי.

הצעירה החרדית עסוקה גם בהכנת עצמה 'לחיים'. בעוד הצעירה החילונית דוחה יותר ויותר את גיל הנישואין, ועוד יותר מזה את גיל ההולדה, קיים בחברת הצעירות החרדיות הרצון להתחתן לקראת סוף הלימודים, או מיד לאחריהם. ההכנה לנישואין דורשת מיומנויות בתפקידים רבים, המחכים לצעירה כבר בטווח הקרוב למדי. הווי החיים השמרני בחברה החרדית שונה מאד מזה של החברה המערבית. ארוחות מסודרות במשך השבוע, אירוח בשבתות, ארגון שמחות, עזרה ליולדות מקרב המשפחה או השכונה – כל אלו גורמים לבנות להתכונן לתפקידן כבר מהעשור השני לחייהן. בצד כל אלו, היא יודעת שלא תוכל להסתמך על השיטה המערבית של 'יציאה לאכול' או 'מן המוכן'.

כל זאת, בצד רצונה לפרנס את משפחתה ולגדל את ילדיה.

מנינו תפקידים רבים ומגוונים המעמיסים על סדר יומה של הצעירה החרדית. כאמור, מתוך מתח העשייה המרובה והאתגרים העומדים בפניהן עשויים לגרום לצעירות להיות מרוצות, כשאנחנו שומרים על העיקרון של אתגר+תמיכות במינון הנכון.

נוסף לקו כללי זה נרצה להתייחס לעוד כמה קשיים ספציפיים לקהל החרדי בתקופתנו. מגיל צעיר משקיע הילד החרדי שעות רבות ביום ללימוד. כבר הדגשנו את מקומו המרכזי של "הלימוד" (תורה) בתרבות החרדית. ילדים מקבלים מסרים חזקים בגנות "עם הארץ" ובשבח ה"תלמיד חכם". בסביבות גיל 13 עובר הילד ל"ישיבה קטנה" (המיועדת לנערים צעירים). כבר שנה קודם לכן הוא מקבל אזהרות חמורות הן ממוריו והן מבני המשפחה, שאם לא ישקיע בלמוד, לא יתקבל לישיבה המשובחת. הישיבות הן פרטיות, אינן מחויבות לשום רשות, וכולן מתפארות בהיותן "ישיבה למצוינים". לאן יפנה הילד הבינוני? הוא מקבל שיעורים פרטיים, דרבון מחד ואיום מאידך כדי להידחף למקום טוב.

למעשה, המצד מורכב עוד יותר, והוא מושפע גם מהלחצים החברתיים שצינו בפרק הקודם. ילד שהתקבל לישיבה קטנה טובה, מגביר את סיכוייו של אחיו להתקבל לאותה ישיבה. אם יאכזב, יסבלו אחיו "בגללו". וכן, אם יתקבל לישיבה קטנה טובה, ירבו סיכוייו להתקבל ל"ישיבה גבוהה" (המיועדת לבחורים בוגרי "ישיבה קטנה") טובה, ואם ילמד בישיבה גבוהה טובה, בודאי ירבו סיכוייו לשידוך הגון...

במקרים מסוימים, שבהם האב הוא תלמיד-חכם, תתוסף נימה של בושה למשפחה כשהבן אינו בדרגת האב. ובמקרים אחרים, שבהם האב אינו תלמיד חכם, עלול הצעיר לעמוד מול ציפיותיו של אביו, שבנו ישלים את מה שהוא לא הצליח להגשים וינחם אותו, שאמנם האב לא הצליח ללמוד, אך בנו השיב לו את כבודו האבוד.

בחברה החילונית נמצא תהליך דומה, בקשר לצורך של האם היהודייה שבנה יהיה דוקטור, או לכל הפחות עורך דין. בחברה החרדית לא מצפים מילד להיות אקדמאי, אך מצפים ממנו לרכוש שם טוב ולעזור למשפחתו לקבל שם של "משפחה טובה".

אין צורך בתיאורים מיוחדים כדי להרגיש את כובד עולו של נער בן 13 מול גודל החבילה שעל כתפיו. מאידך, עול ואחריות מכניסים אותו במהירות לגיל ההתבגרות ומזרזים את צמיחת האישיות. כל זאת בתנאי שעבר בהצלחה את שלבי ההתפתחות הקודמים; יש לו חברים שאיתם הוא עובר חוויות דומות; ויש לו הורים שמנווטים בהצלחה בין דרישה לתמיכה.

התופעה שתוארה מקיפה כמעט את כל הקהל החרדי, למעט ישיבות חסידיות מסוימות, שבהן אין כמעט אפשרות שילד ששייך לאותו חוג לא יתקבל ללמודים בישיבה. במקרה כזה יכנס הילד בביטחון לישיבה, מתוך הרגשה שהוא "שייך". שייך לישיבה וגם שייך לחברים. לילד הזה תהיינה פחות התמודדויות. לטוב ולמוטב.

גם אצל הבנות נמצא מתח רב מאז כתיב זה. בגלל גודלו של הקהל נוצר לחץ על בתי הספר התיכוניים. לפי הכלל הידוע של היצע וביקוש – ככל שיש ביקוש רב יותר עולה המחיר, כך גם במבחני המיון לבתי הספר, הסלקציה נעשית קפדנית יותר, והילדה יודעת שהיא חייבת לקבלת תעודה טובה כדי להתקבל, לפי הנורמות של בתי הספר התיכוניים. בסוף כיתה ח' נמצא את הבנות במתח מרב סביב השאלה אם תתקבלנה לבית הספר שבחרו, ואיתן עובר הבית כולו מעין מבחן-יושר למעמדו בעיני הנהלת בית הספר, שהיא למעשה נציגת החברה.

נוכל לשער את הרגשתם של הורים שעד היום ניסו לסלול לילדיהם את הדרך להצלחה, והנה הם מוגבלים ולפעמים אף "מואשמים". איך תרגיש הבת, הנמצאת בעיצומו של תהליך בניית הזהות, כלפי הבית שהיא אוהבת ומעריכה, בשעה שבית הספר מפנה נגדן אצבע מאשימה?

או, לחילופין, איך תרגיש כלפי בית הספר, אם תשמע בבית כעס וביקרות נגדו? ומה יקרה למערכת הערכים שצמחה עליה, האם תוכל לשמר אותה? ואיך תרגיש כלפי קבוצת חברותיה, שבתוכה צמחה כל השנים, כשהן ממשיכות יחד, ואילו היא בחוץ?

תופעה זו קורית בשנים האחרונות משתי סיבות. האחת טכנית – עודף הביקוש על ההיצע. הסיבה השנייה קשור לרצונה של החברה לשמור על ערכיה ועל מנהגיה ולערוך הקפדנית לכל חריגה. נוכל לצייר את קוטביותה של החברה החרדית בקצהו של רצף, ובקצהו השני את החברה החילונית והמערבית. בקטבים האזור מוגדר, ואין האחד שואף למקומו של השני. הבעיה היא ב"אזורים המפורזים", שם שייכים לצד אחד, אך מאמצים התנהגויות אחרות, בלתי ניתנות להגדרה מדויקת של 'מקובל' או 'חריג'. החברה החרדית, בחרדתה לשמור את ערכיה, מגיבה לרוח הנושבת ממערב בעיבוי חומותיה, אך מרגישה נבוכה מול הנשארם בחוץ.

כדי שלא לפגוע בהרגשת השייכות של קבוצות אלו, מתארגנות לאחרונה פעילויות לפתיחת בתי ספר נוספים עם אפשרות לניידות פנימית בהתאם למקומם על הרצף. זאת כדי להתאים את השקפת העולם של הבית לזו של בית הספר, באופן שיחסך מהמתבגרת הקונפליקט שבין שתי הרשויות שלהן היא משתייכת ואיתן היא מזדהה.

בגיל ההתבגרות נוטים המתבגרים לטשטש את הבדלי המעמדות שבינם ובין המבוגרים. אך מאידך, הם עדיין מרגישים חסרי אונים מול משימות החיים וזקוקים להגנת ההורים ולחסותם. זהו מצב מבלבל שיתארגן באופן ברור יותר ככל שייטיב ההורה לנתב בין הקטבים. הורה זה מאפשר למתבגר הרגשה טובה מתוך קבלת סמכויות ומעמד, ובמקביל מרגיע שכובד האחריות על הבית אינה מוטלת על כתפי המתבגר, כי הוריו נמצאים שם לשם כך.

כשאתם תלויה בעזרתה של בתה, היא נגררת לפעמים להרגשה שהיא צריכה לפצות אותה על השקעתה בבית, ולכן היא מוותרת לה בדברים מסוימים: מאפשרת רכישות מעבר למוסכם עליה, אינה מעירה לה, מחזקת את מעמדה בעיני האחים הצעירים וכו'. יש בנות שמשתמשות בסמכויות הניתנות להן בבגרות, תוך שהן ערות גם למעמדה של האם ולהרגשתם של בני המשפחה האחרים. במקרה זה נמצא את הבת מתחשלת לקראת קבלת תפקידה לעתיד. ואולם יש מקרים שבהם מעוררת המתבגרת כעס בין בני הבית בגלל השימוש המופרז והבלתי מבוקר בסמכות שהיא לוקחת על עצמה. היא נדחקת לפינה מול קואליציה שמפתחים בני המשפחה ונשארת 'בבדידות מזהירה על ראשו של האולימפוס'. ממקום זה היא תרגיש כעס על האם, שלא מנעה את המצב ושאינה מתגמלת אותה על השקעתה הרבה בבית. כל זכויות היתר שהאם מרגישה שהיא מאפשרת לה אינן נחשבות בעיניה, מתוך אותה סיבה שהזכרנו כמה פעמים – המתבגר זקוק יותר מכל לתחושת שייכות. הוא רוצה לשעוט קדימה, אך יעשה זאת בביטחון רק כשהוא סמוך ובטוח שהוריו שומרים על קצהו של החוט ואינם מאפשרים הפלגה רחוקה מדי.

הבנים המתבגרים מקבלים את מעמדם המיוחד במשפחה בהיותם סוכני הנורמות החברתיות. הם מתמצאים בדרך כלל בהבנה של דקויות חברתיות, ולכן יוכלו ליעץ לאב מה "השם" של ישיבה מסוימת, מה ההשלכות של למידה בה, והאם כדאי לשלוח לשם את האח הצעיר, למשל. לעיתים קרובות יהיה המתבגר שותף להורים בחיפוש שידוך לאחותו, ולפעמים יהפוך לשותף המרכזי. דוגמאות אלו ואחרות מכניסות אותו לקהל המבוגרים וגורמות לו, לפעמים, לטשטש את הבדל שבין סמכותו במשפחה לעומת סמכותו של אביו. כרגיל – כשהאב מרגיש בטוח במעמדו, הוא יקבל את העזרה ברצון ובהקלה וייהנה מזכותו להיות אב לבן כה מוצלח.

כשהאב מרגיש בטוח פחות במעמדו, יכול מצב זה להביא לתחושת תחרות בינו ובין בנו, ועלול לגרום צורך של כל אחד מהם להוכיח עד כמה השני אינו מסוגל. הנזק המרכזי יהיה הישארותו של המתבגר ללא תמיכה בשלבים הקריטיים של רכישת העצמאות החשיבתית ועיצוב האישיות. שמחתו על הישגי הגיל עלולה להיות מעורבת ברגשות כעס כלפי אביו או בהרגשת אשמה ביחסו כלפיו.

בגיל זה קורה דבר נוסף. הילד הקטן רואה באביו דמות כל-יכולה, כי האב גבוה הרבה יותר, חזק הרבה יותר, מתמצא טוב יותר וכו'. עם השנים נהיה המתבגר גבוה, חזק ומתמצא. מיטשטשים ההבדלים, ואיתם האשליות באשר להורים הנערצים. עכשיו רואה הנער את המצב לאשורו. אם שפר מזלו והוא מעריך את התכונות של הוריו, הוא ימשיך לקבל אותם ולהתגאות בהם. לעיתים מגלים המתבגרים אמת שונה מעט. חוש הביקורת שלהם מתחדד וחושף גם את התכונות החיוביות פחות של ההורים. הם מודעים גם לביקורת שיש לאנשים אחרים על הוריהם ואפילו לביקורת של ההורים על עצמם. הם מסוגלים להשוות את ההורים לאנשים אחרים ולהעריך את המעמד החברתי שלהם ביחס לחברה הרחבה. די מהר הם יקלטו את השפעת מעמדם של ההורים על מעמדם שלהם ויצטרכו להתמודד עם התסכול; להרגשתם חיהם היו עשויים להיות קלים יותר, לו היו מקבלים את ההורים של החבר. המתבגר יכול להגיב בכעס, אולי ברחמנות, אולי בהאשמת גורמים אחרים... אך כשיצא מגיל ההתבגרות לבגרות וידע, שגם אצלו התמונה מורכבת מתכונות שמהן הוא מרוצה ומאחרות שמהן הוא מרוצה פחות, אז יוכל להגיע להשלמה מבלי שהביקורת תפרענה לקשר הקרוב שבינו ובין הוריו.

וההורים, מצדם, עוברים תהליך דומה. כל זמן שהילד צעיר, אפשר לקוות שהכל יסתדר. הוא יגדל ויגשים את כל השאיפות... אבל כשהילד כבר גדול, נעלמים האשליות וצריך להשלים עם העובדה שזהו זה – זה הילד.

הורים עלולים לשאול את עצמם: במה שגינו? מי אשם? למה? הם עשויים להגיב בכעס על נער, על בית הספר, על השכונה, על המשפחה וכו', ובסופו של דבר יצטרכו להגיע להשלמה – 'זה הבן שלי ואני אוהב אותו כפי שהוא, גם אם איננו בבואה של חלומותיי'.

ברקע הקשר שבין הורים ומתבגרים מונח איום הפרידה, כשהגישה קוטבית. בעוד הנער מביט לעבר עתידו במבט ארוך-טווח וביציפיה לנוע קדימה, יפחדו ההורים מעזיבתו את הקן. ד"ר סולברג בספרו משתמש במשפט מסכם – "מה שבעבורו תחילת הדרך, מסמן עבורם את סופה..." במשפחה החרדית מתנהל תהליך זה באופן שונה מעט. ככל שרב מספר הילדים, מתארכות שנות הגידול, והקן נשאר מלא תקופה ארוכה יותר. להורים קשה להוציא ילד מהבית, אך כשנשארים ילדים אחרים, הכאב מורגש פחות. עד שמתחתן האחרון, כבר הסתגלו ההורים להיות סבא וסבתא...

ובכל זאת לא נוכל לזלזל בתופעת "הקן המתרוקן" גם במשפחה החרדית.

מפגש המתבגרים עם המבוגרים הצעירים

הזוגות הצעירים במשפחה החרדית, אלו שרק נישאו, אינם נשלחים לעצמאות מלאה עם הנישואין. בתקופה הראשונה שלאחר החתונה הם מצופים לחלק את השבתות בין משפחות המוצא, בחלקו – כדי לרפד את קושי הפרידה וההסתגלות למצב החדש, ובחלקו – כדי להקל עליהם בהוצאות הכספיות של הכנת השבת. דבר זה מאפשר לבת למידה איטית יותר של המשימות החדשות העומדות בפניה, ונותן לה תמיכה רגשית כשהיא מתקבלת בשמחה "הביתיה".

בבוא הזמן, כשתלד את ילדה הראשון, היא מוזמנת בדרך כלל להתחזק אצל אמה ולקבל ממנה בטחון בתפקידה החדש.

למצב זה השלכות על המשפחה המורחבת, ובעיקר על המתבגרות שנשארות בבית. כשאחות מתארסת, סובב הבית סביבה. היא מקבלת ברכות, מתנות, טלפונים... היא הולכת עם אמה לקניות חשובות לקראת החתונה וגם מנהלת איתה שיחות ארוכות. הילדים הצעירים שנמצאים בבית מקבלים מסר להתחשב ולעזור במבצע הלוגיסטי שעל הפרק. בדרך כלל תגיב אחותה של הכלה בהבנה, מתוך ידיעה שבמהרה יבוא תורה לעבור תהליך דומה. היא חווה עם אחותה הכלה את החוויות ומכינה את עצמה לצפוי לה. המצב מורכב יותר לגבי הבנות הצעירות. ברוח האוירה הכללית משתדלת הבת לעזור לאם במילוי המטלות השוטפות של חיי הבית, היא גם מוותרת על שיתוף האם בחוויותיה היום-יומיות, משום שהיא מרגישה שהן חיוורות לעומת החוויה המרכזית הנוכחית. לכשתתחתן האחות, תתבקש כנראה הבת לוותר על חדרה לטובת הזוג הצעיר המתארח בשבת. וכשיבקרו האחיינים, תחוש את ציפיות המשפחה ממנה, שתהיה נחמדה וטובה לילדים, כדי שאחותה תוכל לנוח כשהיא 'פעם' הביתה. כשכמה מהאחים כבר נשואים, עשוי להיווצר מצב שהבת הומה בכל שבת, מבלי שהאחות הנשואה, האורחת של אותה שבת, ערה לשינוי באיכות החיים של אחותה הצעירה לעומת חייה שלה, כשהייתה בגילה. ומאידך, האחות הבוגרת מרגישה, שהיא זו שעזרה בגידול האחות הצעירה; שחקה איתה גם כשהייתה עסוקה, לקחה אותה ללון גם כשחששה לאחר לבית הספר וכו', ולכן היא מרגישה נוח מאד לבקש ממנה החזר-מה על ההשקעה שהשקיעה בה...

לא נוכל לפטור את "מנהלת המוסד" מההתמודדות עם המצב המסובך. האם הרגישה תשים לב למצב שנוצר. היא יכולה להמתיק אותו, אם תרבה לשבח את המתבגרת הצעירה, תשתף אותה בהכנות, תיתן לה הרגשה שהיא שייכת לצוות הבוגר. היא תדאג במשך השבוע לאפשר לבת 'מילוי מצברים' ותזכור להתייחס מפעם לפעם גם לחוויות שלה. יש שהיא עשויה להרגיש צורך לערוך שבת שקטה עם הקטנים בלבד ולא תפחד מתגובת הנשואים, המצפים להזמנה.

מעבר למה שקורה למתבגרת, יש לשים לב לדינאמיקה מורכבת שעוברים הילד או הילדה הקטנים במשפחה שבה האחיות הגדולות נישאות אחת אחת. נתאר לעצמנו ילד שנולד למשפחה ברוכה ילדים, שבה כמה אחיות מתבגרות. כשהוא תינוק, 'מאמצת' אותו האחות הגדולה, מפנקת אותו ומשקיעה בו את כל הרגשות האימהיים שהשקיעה קודם לכן בבובתה. היא גאה להלביש אותו מחלצות ולהציג אותו בפני חברותיה בטיולי השבת. במקרים רבים הוא ישן בחדרה, והיא זו שתקום אליו בלילה כשהוא בוכה. היא עשויה להיות זו שמביאה אותו ללון וגם זו שעוזרת לאם להשכיב אותו בלילה. הפעוט קשור ביותר לאמו, אך מיד לאחריה – ולפעמים גם לפנייה – הוא פונה לאחותו זו כשהוא זקוק לתמיכה טכנית או רגשית. והנה מתארסת אחות זו ונפנית לעיסוקיה הרבים סביב ההכנות לחתונה. מקומו של הקטן נדחק בפני מקומו המכובד של החתן.

המשפחה כולה נערכת בציפייה לקראת החתונה, וגם הקטן מביע את שמחתו, מבלי שהוא ער לעובדה שמיום החתונה תגור אחותו בבית אחר. האחות תשמח לקראתו כשתבוא לבקר בבית ההורים, אך הוא יסתייג – 'בגדת בי!'

בצר לו, יפנה הפעוט לאחותו הבאה בתור, שנראית לו גדולה מספיק כדי לסמוך עליה, רק כדי לעבור כעבור שנה-שנתיים חוויה דומה...

בבתים מסוימים עלול ילד קטן לעבור ניתוקים רגשיים רבים מדי לפני שהאם תבין עד כמה חשוב להכין אותו לצפוי (כפי שכתבנו בפרק הדין במעברים), ועד כמה חשוב שהיא תגביר את מרכזיותה בחייו, כדי למנוע ממנו חוויות כואבות.

תשומת לב מופנית גם **לבת המתבגרת שהיא הצעירה במשפחה ברוכת ילדים**. הורים שכבר גידלו וחיתנו ילדים אחדים, מקבלים בטחון בדרכם ועלולים להיות דרוכים פחות לגבי מצבה של בתם הצעירה. הם טרודים מאד בבעיות שונות שקשורות לילדיהם הנשואים. בעיות אלו כוללות לפעמים דאגות בריאותיות, לפעמים דאגות כלכליות, רצון לעזור במציאת פרנסה, שידוך, דירה וכו'. במקרים רבים הם טרודים בחובות שלקחו על עצמם לצורך נישואי הילדים, ולכן קיבלו על עצמם להוסיף שעות עבודה, שמפחיתות מהשעות המשותפות עם הבת הצעירה שבבית. 'דור ביניים' זה עסוק גם בהורים המבוגרים, על כל המשתמע מכך. 'צרותיה' של בתם עם חברותיה, עם לימודיה, עם בגדיה וכו' מתגמדות ביותר מול הבעיות הכבדות שמעסיקות אותם.

האחיות הגדולות במשפחה גדלו בבית ברוך ילדים מלא פעילות, שבו כמעט אין מצב שאף אחד אינו בבית. לעומתן, המתבגרת הצעירה נמצאת שעות רבות לבד בבית, כשהיא מחפשת למלא את החלל הריק. לפעמים מתמלא חלל זה, בשיתוף פעולה עם האם, על ידי עזרה לאחיותיה הנשואות, או על ידי עזרה לאם בתפקידי הבית, אבל יש מקרים שבהם היא מרגישה בודדה, בלתי מעניינת, נדחפת לחפש אנשים חדשים שיתייחסו אליה. גם החברות עלולות להרגיש נוח בביתה, שם האם אינה שומרת כל כך על עיסוקיהן. כל זאת עלול להצמיח סיכון להתפתחותה הרוחנית של הבת. כפי שתיארנו לגבי התינוק הקטן – עלינו לחוש בקצות האצבעות את מצבו באותו רגע, לעיתים להרחיב את ההגנה סביבו ולעיתים להצר. לעיתים לאפשר לו נסיגה, לעיתים לאפשר לו התמודדות מצמיחה. אותו תפקיד עצמו ילווה אותנו בגידול המתבגרים הצעירים, ביחסנו לילדים הנשואים ואפילו בתחושתנו את מצבנו או כהורים באותו זמן.

תפקיד הורי ההורים בחיי המתבגרים

"העולם שייך לצעירים" זוהי סיסמתה של אמריקה. העולם מתקדם במהירות דרך אמצעי התקשורת, להטוטי המחשב, אינטרנט, נסיעות, בילויים וכו'. מי שעומד בקצב, הוא IN – שייך, ומי שאיננו – מוצא את עצמו בחוץ. במרוץ זה תהיה ידם של המבוגרים על התחתונה. גופם אינו עומד בזה, המוטוריקה העדינה, הקואורדינציה, הריכוז, הרגלי העבר וכו' – כבר אינם כשהיו. הציפיות מן המבוגרים החרדיים שונות ביותר. סבא שלומד – זוהי גאוותו של כל נכד. אין צורך שידע להפעיל תוכנה. הסבתא החרדית ממשיכה לשלוח מאכלים לצעירים, שעדיין לא סיגלו את שיטת ה"פריזר-מיקרו-דיש". מבנה המשפחה שונה מאוד, ואיתו תפקידים חברתיים שונים. במציאות של היום, סבא וסבתא הם פעמים רבות אנשים צעירים, שעדיין עובדים, לומדים, מכינים שמחות, לווים כספים לנישואי ילדיהם ומגדלים את ילדיהם הקטנים. במערך המסובך הזה של המשפחה הממוצעת יש תפקיד נכבד לסבא ולסבתא ה"אמיתיים" – אלו הפנסיונרים, שאינם רצים כל היום מחוץ לבית, ששמחים לשבת ולהקשיב. הבית שלהם רגוע יותר, ואפשר למצוא בו פינה שקטה בעת הצורך. כשהם בריאים, הם ממלאים פונקציה חשובה בגידול הנכדים. ההורים ישלחו לשבת ילד שזקוק לפינוק מיוחד, סבתא תכין שיעורים עם נכד שדורש השקעה מיוחדת, מתבגרת תשמח ללמוד שם למבחן – כי שם שקט יותר. וכשאמא לא בבית, תתקשר הילדה המפוחדת לסבתא כדי לשמוע קול חי. הסבא והסבתא מרכזים את הקשרים המשפחתיים,

אצלם אפשר לפגוש את בני הדודים בשבת, ודרכם אפשר להתעדכן בשמחות המשפחתיות. בשעת הצורך הם יתנו "עצה של סבתא", וכשיש באפשרותם – יאפשרו קניה קטנה, כזו או אחרת. במשפחה החרדית יש פעילות משותפת בין הדורות. סבא-בן-נכד, ולפעמים גם נין, מתפללים אותן תפילות ומסוגלים להגיע יחד ל"ריתחא דאורייתא". ללא ספק, מצב זה תורם רבות לנכדים. שרשרת הדורות ניצבת מול עיניהם ומכוונת את התפתחות אישיותם. כשהנכדה עוזרת לסבתא לפי היכולת שלה, והסבתא עוזרת לנכדה לפי היכולת שלה, מתפתחת הדדיות שמרחיבה את אישיותה של הילדה.

כל זה כשהמצב אידיאלי – סבא וסבתא בריאים ונבונים. במציאות יש גם מקרים אחרים. כשסבתא נשארת אלמנה, ובכל זאת רוצה להשאר בביתה, משתדלים הילדים לשלוח אליה נכד כדי שהיא לא תישן לבדה. כשהמבנה המשפחתי מאפשר, יש תורנות בין נכדים, וכשלא – עלול להוצר מצב שנכדה תעזוב כל ערב את הבית בשיא פעילותו, ותלך לבית הסבתא, שמקדימה ללכת לישון. ההשלכות שנובעות מכך תלויות בגורמים מגוונים, שהמשמעותיים ביניהם הם אישיותה של הסבתא ואישיותה של הנכדה. יש נכדים שיצינו את השעות המשותפות שלהם עם הורי ההורים כשעות בונות ומרחיבות אופקים. זה מאפשר כניסה לעולם שהיה, לפעמים לשירים של פעם, למתכונים של עוגיות מסורתיות וכו'. אך יש בנות שעלולות להרגיש כאילו הבית שלח אותן מעל פניו. אחרות מדווחות על פחדים להירדם בלילה, שמא יקרה משהו לסבתא, ויטילו עליהן את האחריות. אחרות סתם פוחדות לישון בבית הסבתא, כי הן עצמן עוד זקוקות להגנה.

יש שהסבתא תחליט לעבור להתגורר בבית הילדים, וכשאינן אפשרות לתת לה חדר נפרד, היא תחלק אותו עם נכדות. ושוב, נמצא נכדים שנהנים מהפינוקים המיוחדים שהסבתא מאפשרת, אך עלינו גם להתייחס לאותם מקרים שבהם הנכדה (או הנכד) לוקחים על עצמם אחריות יתר באשר למה שעלול לקרות. אחד הקשיים הגדולים יותר של הנערה הוא כשאינה יכולה לחלוק את הרגשתה עם אף אחד, כי אינה רוצה לפגוע בסבתא, או כי היא יודעת שממילא אין ברירה, או כי היא פוחדת שהאם תאשים אותה בחוסר התחשבות, באגואיזם, בפינוק וכו'. למעשה, הצורך של הנערה לחלוק את רגשותיה איננו כדי לשנות את המצב המעשי, אלא כדי להקל מן העול הרגשי. לשמוע שאיננה אחראית, לשמוע שהאם ערה לתרומה שלה למשפחה ומעריכה אותה על כך. התייחסותה של אם כאילו לא קרה דבר, משאירה את הבת בבדידותה. כשהאם מאפשרת התבטאות, תוכל הנערה לקחת על עצמה את התפקיד בשמחה, בידיעה שהעורף איתה ושהיא מקיימת מצווה חשובה.

פעילות חברתית

כבר הדגשנו את חשיבות הקבוצה בחיי המתבגר. ההווי החברתי של הנוער החרדי שונה ביותר מזה של החילוני. אין צורך להיכנס לפרטים ידועים; נדגיש רק נקודה אחת, שהיא אלמנטרית לאישיות הנבנית. הנוער החילוני 'מואשם' בפסיביות, כי רוב הפעילויות שלו אינן נעשות 'עם', אלא 'מול', בדרך כלל מול מרקע כזה או אחר. בחברה החרדית מוחרמים רוב המסכים, והנוער – בעיקר הנערות – עסוקות, כמו פעם, בפעילות אקטיבית. בסדר היום הממוצע נמצא השקעה רבה בלימודים בצד קריאת ספרים, התנדבות חברתית, תפירה, נגינה, הכנת תוכניות לערבי כיתה וכו'. רובן של המשקיעות בבית בתחום המתאים להן – בין בעבודות הטכניות ובין בטיפוח האחים הצעירים. נמצא אותן גם בחתונות. רוקדות כדי לשמח כלה, שהיא חברה שלהן, אחות של חברה שלהן, גיסתה או סתם 'מצווה לשמח'... אין לתאר עד כמה חשובה פעילות זו להתפתחות

היצירתיות, לקבלת אחריות על הזמן הפנוי ולפיתוח העושר הפנימי של הבנות. לנוכח התיאורים הקשים של המחנכים בעולם על השלכות תרבות הזמן הפנוי של הנוער על מצבו הנפשי והחינוכי, נצטרך להתפלל ולקוות שחומות המגן שהקימו החוגים החרדיים נגד המסכים הצבעוניים יעמדו להם לעוד שנים רבות, שבהן יצליחו לשמור ככל הניתן על הייחודיות של הנוער.

את הבנים נמצא נדים ראש ל'בנות האלה', שזקוקות לכל הפעילויות היצירתיות. הם עצמם מתמלאים מעיון ומחשיבה ומהסיפוק שבעקבותיהם. אלו מנווטים יותר מכל את הצורך של בני הנעורים ליצור, לחדש, לדון, להתווכח... הם נמצאים כל היום בחברת גילם, ועיסוקיהם סובבים סביב עיסוקי הצעירים בלבד, כשהבית משתדל שלא להפריע ללימוד ולא להטיל על הצעיר תפקידים משפחתיים.

על אלו שקשה להם לתפקד ברמה זו, נדון בפרק הבא.